Kremena Miteva
(Bulgaria, Dobrich, Yordan Yovkov Memorial House)

The Story of a Book
(90 Years of "If They Could Talk" by Yordan Yovkov)

Abstract: This article briefly examines the creative history of the final short-story collection published during Yordan Yovkov's lifetime, "If They Could Talk". First issued in November 1936, the book represents both the author's last published work and a culmination of his literary achievement. Contemporary criticism has at times characterized the collection as a novel. The article outlines the reception of the book immediately after its publication, its independent editions in Bulgaria, and its translations into foreign languages.
Keywords: 90 Years, "If They Could Talk", Yordan Yovkov, history, collection of short stories, reception, translations, genre

Кремена Митева
(България, Добрич, Дом-паметник „Йордан Йовков")

Историята на една книга
(90 години „Ако можеха да говорят" от Йордан Йовков)

Последната книга, която Йордан Йовков издава приживе, е сборникът с разкази „Ако можеха да говорят". Тя е отпечатана почти година преди писателят да напусне този свят – през ноември 1936 г., в книгоиздателството, с което той работи тогава – „Хемус" („Придворна печатница"), в тираж 3 200 броя. Книгата има 226 страници, като форматът ѝ може да се определи като „френски" (180/130 мм)[1]. Това е много удобен джобен формат, навлязъл в България най-вече под влияние на френски печатни образци. Прави впечатление, че повечето книги на Йовков в „Хемус" са именно в този формат. Известният варненски книжар Михаил Николов[2] си спомня, че когато писателят живее в морския град през 1919–1920 г., проявява интерес към изданията в книжарницата му:

> Бидейки командирован във Варненската мъжка гимназия, Йовков честичко посещаваше книжарницата ми. А там имаше освен българска и чужда литература – френска и немска. Йовков ползваше френски език. Често прехвърляше изданията на парижкото книгоиздателство Hachette[3], разглеждаше формата на книгите, печата, хартията, кориците и мечтаеше неговите книги някога да получат такова издание (Минев/Minev 1969: 159–160).

[1] Доближава се до днешния формат B6.

[2] Михаил Д. Николов от Казанлък. Роден през 1883 г. Работи като учител, редактор на детското списание „Пчелица", книжар във Варна.

[3] Hachette Livre е френска издателска група, основана още през 1826 г. в Париж от Луи Хашет (Louis Hachette). Първоначално започва като книжарница и издателство, а с времето се развива в глобален лидер в книгоиздаването.

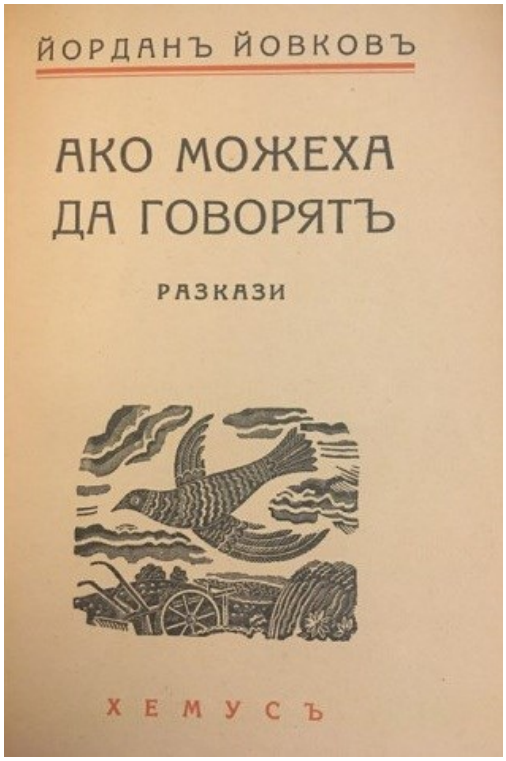

Кориците на първото издание на сборника „Ако можеха да говорят“ са меки. Върху предната има графична илюстрация на стилизирана птица в полет, а под нея пейзаж с акцент на преден план върху колело от каруца. Картината завършват декоративни облаци около птицата. В книгата не е отбелязано името на художника. Имаме всички основания да предполагаме, че това е големият български график Васил Захариев[4]. Изображението в стилово отношение напомня корицата на сборника „Женско сърце“, за която знаем, че е дело на проф. Захариев. Много е възможно и двете корици да са създадени чрез ксилография (дърворез). Това е особена графична техника, при която изображението се гравира чрез висок печат върху дървена плочка, след което от него може да се свали отпечатък.

[4] Васил Захариев (1895–1971) – наречен „бащата на българската графика“; специализира графика и украса на книгата в Лайпциг (1922–1924), след като завършва Художествено-индустриалното училище в София; след 1924 г. преподавател по графика и декорация в Националната художествена академия, а по-късно и неин ректор.

Прави впечатление, че от „Чифликът край границата“ (1934 г.) нататък изданията на Йовков в „Хемус“ имат малка графична илюстрация (винетка) на корицата. По-близки помежду си са илюстрациите на романа и на сборника с разкази „Женско сърце“ (1935 г.). Това не е случайно. В съхранения архив на писателя откриваме писмо от 8 януари 1935 г. до художника Васил Захариев (Билярски/Bilyarski 2008: 144) във връзка с изработването на корицата на „Женско сърце“:

> Г-н Захариев,
> Забравих да Ви кажа, че винетката ще бъде намалена горе-долу до размерите на винетката от корицата на „Чифликът край границата“. За да Ви бъде по-ясно и за да имате точния формат, изпращам Ви корицата на „Чифликът“.
> С поздр.
>
> *Йордан Йовков*
>
> P. S. Точната големина на винетката ще определим на око – може да бъде колкото на „Чифликът“ или малко по-голяма“.

Известно е, че Йовков е голям естет. Той изключително стриктно следи процеса на издаването на книгите си. За писателя е важен всеки детайл. А корицата е лицето на една книга. Правят му впечатление кориците на появяващи се на книжния пазар нови издания. Любопитен е разговорът му по този въпрос с проф. Спиридон Казанджиев (Казанджиев/Kazandzhiev 1980: 90) на 3 април 1936 г. Йовков споделя, че е видял новата стихосбирка на Багряна „Сърце човешко“:

> Корицата не ми хареса, както по-преди, когато ми я показа в проект. Не знам, има нещо, което ми напомня шоколадените кутии, изобщо нещо плакатно, което приляга повече на прейскуранти, бедекери и пр.

Следователно Йовков е обсъждал с Багряна проекта за корица на нейната нова стихосбирка. „Сърце човешко“ излиза в „Хемус“ през 1936 г., където печата и Йовков, и явно с поетесата неведнъж се срещат в издателството. Важна е по-скоро представата на писателя за визията на корицата. Тя според него не трябва да наподобява пътеводител за пътешественици („бедекер“) или ценови справочник („прейскурант“). Затова той работи с един от най-добрите графици и илюстратори на книги у нас проф. Васил Захариев.

Следващите няколко самостоятелни издания на „Ако можеха да говорят“ в „Хемус“ (второ – 1939 г., трето – 1941 г., четвърто – 1943 г.) са със същата корица. Едва петото издание на „Хемус“ от септември 1945 г. е без илюстрация на корицата. А през 1948 г. сборникът е издаден вече на друго място: в издателството на Съюза на българските писатели „Български писател“. То отново е илюстрирано, но от друг художник, чието име е посочено в книгата: Никола Тузсузов[5].

[5] Никола Тузсузов (1900–1997) – български художник; работи в областта на сценографията, илюстрацията, декоративно-приложните изкуства, карикатурата, пространственото оформление.

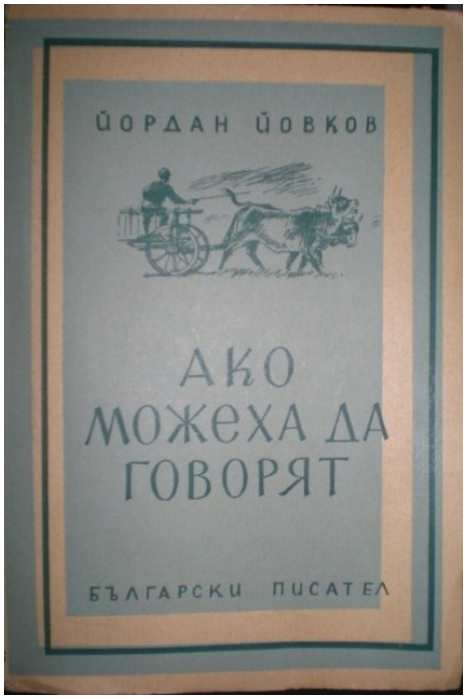

Никола Тузсузов е един от най-добрите български илюстратори, но макар и завършил специалност „Декоративно изкуство“ в Художествената академия при проф. Стефан Баджов, той създава реалистична илюстрация, напълно в духа на времето, която е твърде далече от декоративния стил на проф. Васил Захариев.

Всъщност десетилетия наред сборникът „Ако можеха да говорят“ не е издаван самостоятелно. Открихме, че след почти половин век софийското издателство „Зуница“ го издава през 1997 г., след което през 2012 г. това прави и издателство „Пан“, а през 2015 г. – издателство Art Eternal Print. Иначе разказите от сборника влизат в събрани и избрани съчинения на Йордан Йовков. А текстовете в „Ако можеха да говорят“ са 22 на брой, подредени по следния начин: „Всеки с името си“, „Сватбата на Василена“, „Борба до смърт“, „Скитник“, „Един срещу трима“, „По-малката сестра“, „Гълъбът на прозореца“, „Младите господари“, „Вълчицата“, „Шутият вол“, „Василена и господарят“, „Бялата алаша“, „Нощен гост“, „Едно време“, „При своите си“, „Дивачка“, „Лов с хрътки“, „Виелица“, „Нов огън“, „Сутрин при изгрев слънце“, „Първескиня“, „Последна среща“.

Творбите са публикувани между 25 ноември 1934 г. и 2 октомври 1936 г. Всъщност първите три разказа („Всеки с името си“, „Сватбата на Василена“, „Борба до смърт“) са отпечатани от 25 ноември до 9 декември 1934 г. под общото заглавие „Ако можеха да говорят“ във в. „Зора“, на който Йовков активно сътрудничи по това време. Около година не излиза нов разказ от поредицата. През февруари 1935 г. писателят издава новия си сборник „Женско сърце“. Едва девет месеца по-късно – на 1, 8, 22 и 29 декември 1935 г., във в. „Нови дни“ са публикувани още четири разказа от „Ако можеха да говорят“: „Един срещу трима“, „По-малката сестра“, „Гълъбът на прозореца“ и „Младите господари“. Основната част от сборника е създадена едва през пролетта на 1936 г. От 29 март до 28 юни на втора страница на в. „Зора“ почти всяка седмица излиза по един разказ: „Майка“, „Шутият вол“, „Василена и господарят“, „Бялата алаша“, „Едно време“, „При своите си“, „Дивачка“, „Лов с хрътки“, „Виелица“, „Нов огън“, „Сутрин при изгрев слънце“, „Първескиня“, „Последна среща“). През май 1936 г. в сп. „Българска мисъл“ е отпечатан разказът „Скитник“, а на 2 октомври – „Нощен гост“. Твърде скоро, през ноември 1936 г., излиза и цялата книга. Само няколко разказа („Гълъбът на прозореца“, „Шутият вол“,

„Едно време“, „Лов с хрътки“ и „Нов огън“) са по-сериозно редактирани, преди да влязат в сборника. Сред тях е и разказът „Майка“: единствен с променено заглавие – „Вълчицата“.

Когато в края на март 1936 г. Йордан Йовков подновява публикуването на разкази от „Ако можеха да говорят“ във в. „Зора“, Спиридон Казанджиев е записал разговор от 1 април, в който Минко Генов[6] иска Йовков да му даде разкази от тази поредица за редактираното от него списание „Венец“[7]: „Завчера, в неделя, излезе във вестник „Зора“ един разказ[8] на Йовков от редицата „Ако можеха да говорят“. Говорим за тоя разказ и Минко Генов казва, че тая редица разкази подхожда много за неговото списание „Венец“. Моли Йовков да му даде нещо за списанието. Йовков му отказва, понеже се е ангажирал вече с редакцията на „Зора“. По тоя случай Йовков разправя, че му е невъзможно да пише отделни, самостойни по сюжет разкази. „Много ми е трудно – не мога, признавам. Моите разкази са винаги свързани. Ето и тия, които сега печатам – свързва ги животът в чифлика. Касае се за обща съдба на хора и животни. Трагедията ще настъпи по-късно, когато чифликът ще бъде продаден и животните ще бъдат подкарани оттам. Разкъсаха се всички връзки, умря един живот. Сега те тръгват като сборище по незнаен път – немили-недраги. Едни ще бъдат продадени, други – заклани, без вест едни за други, изоставени. Същото с хората от чифлика. Само птичките ще останат, но и те ще млъкнат в онова запустение, което ще настъпи. Хората поне ще си спомнят и споделят мъката, а животните ще я преживеят, без да могат да я продумат“ (Казанджиев/Kazandzhiev 1980: 88).

Макар че отказва на Минко Генов, Йовков няма как да отклони поканата на в. „Нови дни“. След преврата на 19 май 1934 г. се създава Дирекцията на обществената обнова. А в. „Нови дни“ (1934–1935 г.) започва да излиза като издание на Дирекцията. По това време Йовков е служител на Дирекцията на печата към Министерството на външните работи и изповеданията. Следователно той работи в учреждение, което е под прякото ръководство на министър-председателя Кимон Георгиев, който е и министър на външните работи. Писателят дори е назначен за хоноруван сътрудник на в. „Нови дни“. По всяка вероятност е привлечен като сътрудник на изданието от Йордан Бадев, който, макар че завежда културната рубрика на всекидневника в. „Зора“, е поканен да води и литературния отдел на в. „Нови дни“. В изданието на 19-майците Йовков публикува, както вече уточнихме, четири разказа от „Ако можеха да говорят“. Два дена след като отпечатва последния си разказ в „Нови дни“, в края на 1935 г., вестникът престава да съществува.[9] Затова на 31 декември 1935 г. е издадена Заповед № 441 на министър Георги Кьосеиванов, с която се уволнява целият персонал на „Нови дни“, „в това число и хонорованият сътрудник Йордан Йовков, считано от 1 януари 1936 г.“ (Минев/Minev 1969: 212). Така официалното сътрудничество на писателя на в. „Нови дни“ е само два месеца: ноември и декември 1935 г. По тази причина в началото на 1936 г. Йовков продължава да публикува своите нови разкази от „Ако можеха да говорят“ отново във в. „Зора“.

[6] Минко Генов (1880–1950) – български литературен историк и критик; през 1926–1943 г. редактира сп. „Венец“.

[7] „Венец“ (1911–1943) – илюстровано списание за ученици от прогимназиите; издание на Съюза на учителите от прогимназиите и средните училища в България.

[8] Имат предвид разказа „Майка“, публикуван на 29 март 1936 г. във в. „Зора“.

[9] Още през лятото на същата година Дирекцията на обществената обнова е закрита, което вероятно е главната причина в. „Нови дни“, издание на Дирекцията, да престане да излиза.

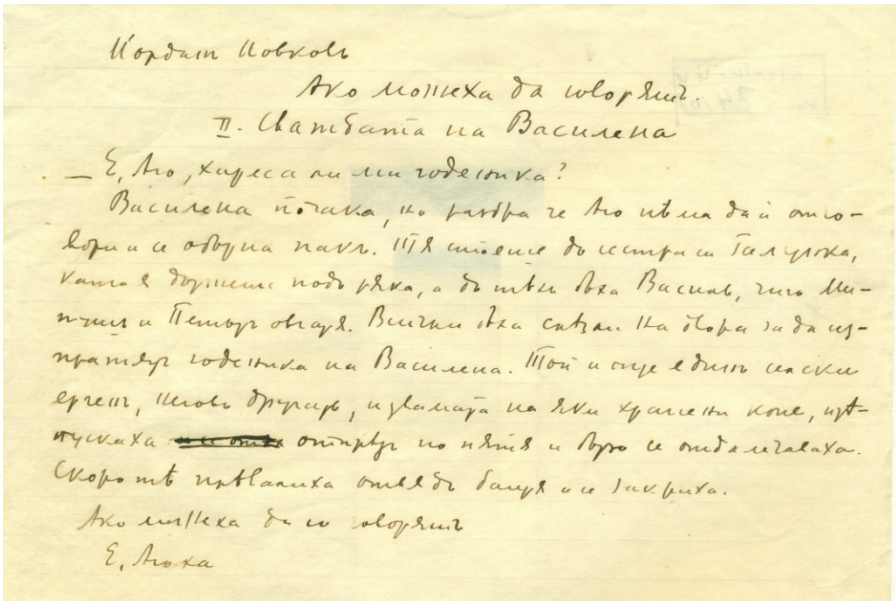

Ръкопис от „Сватбата на Василена“

За творческата история на сборника може да съдим донякъде от Йовкови ръкописни бележки върху лицето и гърба на негова визитна картичка, съхранявана в основния фонд на Дом-паметник „Йордан Йовков“, Добрич, под инвентарен № 964 (о) ЙЙ. На лицевата страна на визитката е отпечатан текст:

ЙОРДАН ЙОВКОВ

ул. ОМОРТАГ, 20 СОФИЯ

Върху отпечатаното Йовков собственоръчно е написал с черен молив:

<u>3. Нов огън</u>

1. Кравата (?)
2. Една разходка
3. <u>Към пазаря</u>

Майка
Шутият вол
<u>Едно време</u>
Лов с хрътки

Към дола

8+4=12

14 коли
<u>16</u>
84 28

<u>14</u>
224

А на гърба на визитката откриваме следните бележки:

1. Всеки с името
2. Борба до смърт
3. Сватбата на В. 210 + 6 + 2
    1. Майка + 224

    1. (~~2~~) Шут. вол +
    2. (~~3~~) Вас. и господарят
    3. ~~Ед~~. Бялат(а) алаш(а) (?)

1. Едно време
2. ~~Смъртта на М~~. При своите си 13 + 3 = 16
3. Гъсока + 5

21

1. Лов с хрътки
2. Виелица
3. Нов огън
    1. Д(ърво)то (?)
    2. Кравата (?)
    3. Към пазаря

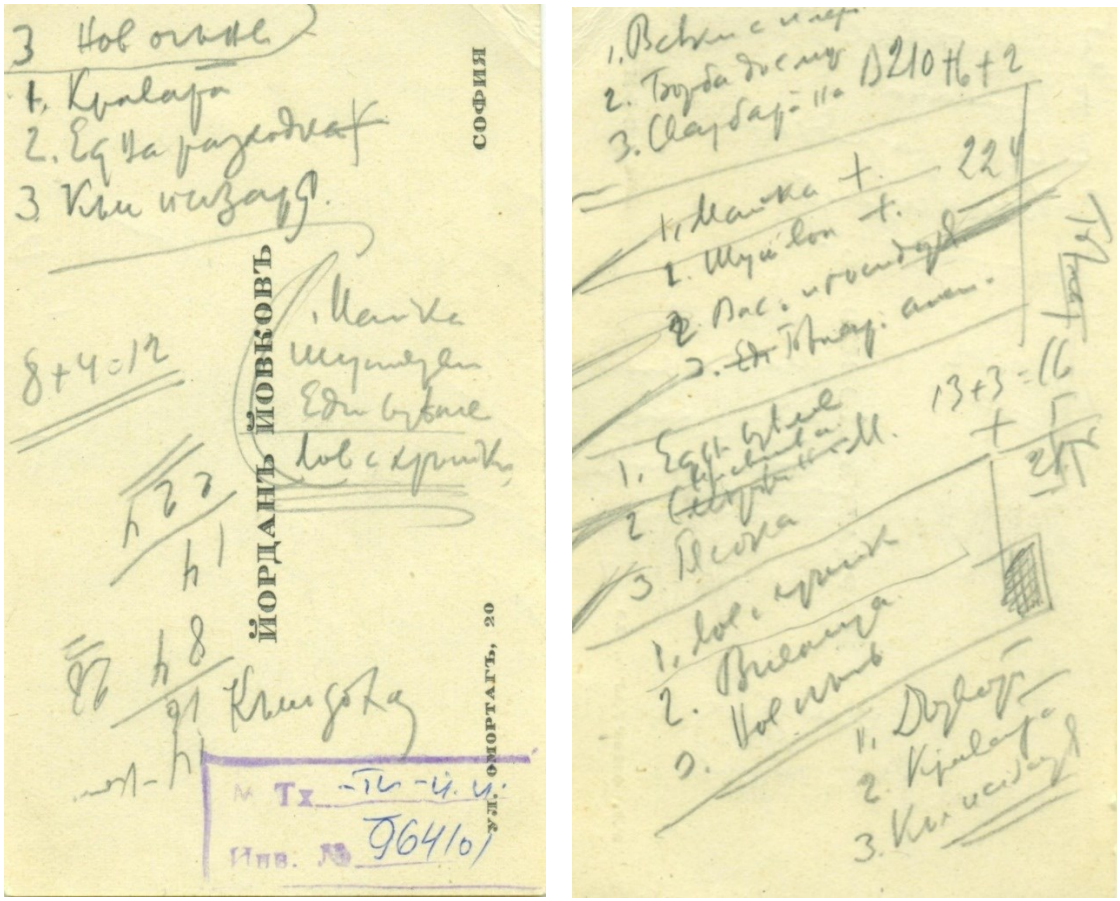

Лице и гръб на визитната картичка

Виждаме, че на лицевата страна на визитката най-отгоре Йовков е записал разкази, които са поставени в края на „Ако можеха да говорят“: „Нов огън“ е 19-и, а предполагаме, че „Кравата“ е работно заглавие на „Първескиня“ (21-ви разказ), „Към пазаря“ пък е вероятно първоначално заглавие на „Последна среща“ (финален разказ в сборника). Трудно ни е да идентифицираме разказа „Една разходка“. Следват „Майка“ (9-и по ред), „Шутият вол“, „Едно време“ и „Лов с хрътки“ (съответно 10-и, 14-ти и 17-и в книгата). Кой е разказът „Към дола“ и дали е написан – не можем да кажем. Впечатляват и математическите изчисления на писателя. Той буквално композира сборника си, тъй като не само обмисля поредността на текстовете, но пресмята и броя на страниците на всеки от тях. Стигаме до извода, че държи книгата му да бъде 14 коли, тоест 224 страници. Действително в първото издание на сборника разказите са разположени върху 224 страници, на 225-ата е съдържанието. Това е едно важно указание за творческия процес у Йовков. Явно белетристът обмисля наистина всеки детайл от бъдещото издание. Питаме се дали с оглед на цялото броят на страниците на всяка творба в сборника не е предварително зададен от писателя – още преди написването ѝ.

На гърба на визитката има още повече бележки. Авторът мисли текстовете по тройки, като че ли така създава миницикли в рамките на големия цикъл. В първата записана тройка са първите три разказа от „Ако можеха да говорят“: „Всеки с името си“ (1-ви в книгата), „Борба до смърт“ (3-ти) и Сватбата на Василена“ (2-ри), само че местата на втория и третия са разменени. Възможно е да откриваме известно колебание при подредбата на началните творби в книгата. Трябва да отбележим, че при първоначалното публикуване на творбите във в. „Зора“ само първите два текста – „Всеки с името си“ и

„Сватбата на Василена“, са номерирани с римски цифри (I и II). Следващите разкази нямат номерация. В записките на визитката следва разказът „Майка“ („Вълчицата“, 9-и). Другата тройка е „Шутият вол“ (10-и), „Василена и господарят“ (11-и) и „Бялата алаша“ (12-и). Третата тройка са разказите „Едно време“ (14-и), „При своите си“ (15-и) и „Гъсока“. Ясно се вижда, че първоначалното заглавие на „При своите си“ е било „Смъртта на М.(итуш), а имаме всички основания да предположим, че „Гъсока“ е първоначално заглавие на „Дивачка“ (16-и). Следва четвъртата тройка: „Лов с хрътки“ (17-и), „Виелица“ (18-и) и „Нов огън“ (19-и). А последната тройка е „Д(ърво)то“ (?), „Кравата“ („Първескиня“, 21-ви) и „Към пазаря“ („Последна среща“, 22-ри). Трудно разчитаме първото заглавие, но ако следваме логиката на подредба на текстовете в миницикли, това би трябвало да е протозаглавие на 20-ия разказ „Сутрин при изгрев слънце“. Ако сравним записките върху гърба на визитката с книгата „Ако можеха да говорят“, ще установим, че тук са отбелязани всички разкази, публикувани във в. „Зора“. И нещо още по-любопитно. От разказа „Майка“ нататък последователността отговаря на хронологията на публикуване на творбите от сборника във в. „Зора“ между 29 март и 28 юни 1936 г. Тоест вероятно става дума за първоначална идея за подредба на разказите в книгата.

В своята изключително ценна извороведска книга за Йордан Йовков Димо Минев (Минев/Minev 1947: 254–256, 289–291, 303) дава някои данни и за творческата история на „Ако можеха да говорят“. Коста Йовков например твърди (Минев/Minev 1947: 303), че брат му описва в книгата домашния добитък във втория дом на семейството в пограничното добруджанско село Чифуткьой (дн. с. Йовково), като дори е запазва имената на воловете: Чивга, Комур и Балан. Според колегата на писателя от учителските му години в Добруджа Георги Вълчев: „Неговото (Йовковото – б.м.) наблюдателно око е доловило най-подробните прояви на добруджанския живот. Той най-добре познаваше живота в къшлите и в чифлиците, и този живот е нарисувал в сбирката разкази със заглавие „Ако можеха да говорят“ (Минев/Minev 1947: 254). А другият му колега учител Ловчо Стоянов обобщава: „Всички тия и останалите разкази в тая сбирка са наблюдавани случки и картини из Добруджа. Йовков наподобява художник, който е скитал из Добруджа, рисувал е хубави картини и с тия разкази ни кани на изложба“ (Минев/Minev 1947: 291).

Какво казва професионалната критика за тази „изложба“? Тя веднага забелязва новите разкази, които писателят започва да пуска във в. „Зора“. Още през 1935 г. Емил Коралов пише отзив за първите публикувани творби от подготвяния сборник „Ако можеха да говорят“ (Коралов/Koralov 1935: 969–972). Според него тези разкази са далеч от „парливите въпроси на нашата съвременност“, но са заключили в страниците си „много поезия, много красота“. Той опровергава първото впечатление, че разказите се отнасят само за животните:

> Йовков не ни дава мира на животните, откъснато от мира на човека. Всички разкази са обединени в един общ цикъл – живота на един чифлик, където радостите и тъгите на животните, техните добри дни се преплитат с радостите и тъгите на хората…

Коралов отбелязва цикличната споеност на творбите. Определя Йовков като „романтик и реалист“, като обръща внимание на „реалистичната сила“, но и на „поетичната хубост“ на разказите:

> Като художник на нравите и обичаите на нашия селянин Йовков рисува широки национални картини. И в светлите черти от характера, психологията и бита на селянина, изразени в неговата обич и жалост, и възхищение от животните, чърти,

които досега в новата си книга, Йовков още веднъж разкрива някои от най-съществените особености на българина, от неговата човечна природа, откърмена в обич към доброто и труда.

След излизането на сборника „Ако можеха да говорят“ в края на 1936 г. първата рецензия излиза неслучайно в „Зора“. Още в първия брой на вестника за 1937 г. (3 януари) Йордан Бадев посвещава статия на книгата (Бадев/Badev 1937: 8). В началото е направена обща характеристика на Йовковото творчество:

> Йовков е от малцината художници на нашето време: изкуството си държи над крясъка на деня, над кризите, над страхотиите на утрешния ден – като чиста служба в чист храм. И толкова по-добре. Творбите му никога няма да спаднат до цената на обикновени документи за едно преходно време. Погледнете ги през перспективата на сто години и ще ги видите каквито ги виждате сега: нови, свежи, увенчани със светлия белег на вечността.

Прозорлива е оценката на Бадев. Днес ние имаме тази перспектива и действително може да потвърдим класичността на Йовковата проза. След въведението рецензентът разглежда последния сборник на писателя, като сравнява художественото майсторство на българския автор с това на Р. Киплинг и Л. Толстой. Според Бадев два са подходите на Йовков да проникне в „тъмния и заключен свят на животното: непогрешимото наблюдение и… главно любовта“. Рецензентът е сред първите, които отбелязват сроденост между хора и животни в книгата. Той ги определя като общо семейство: „Между човека и животното е преплетена тънка и светла паяжина на взаимна обич, уважение и примирена подчиненост“. Тази сроденост изгражда нравствената атмосфера на сборника, но въздействието на образите се дължи и на „майсторската индивидуализация на единичните животни“. Изводът на Бадев е, че „без никакъв напън, без никаква стилна разточителност, с една простота, която само нему е присъща, е изваял образи, които ще станат образци в тоя род разказ у нас“.

Високи са оценките и на следващите рецензенти. В началото на 1937 г. в традиционните си литературни „сурвачки“ Петко Росен (Росен/Rosen 1937) прави преглед на книжната продукция за предходната година. В раздел II „Повести и разкази“ той се спира и на Йовковия сборник „Ако можеха да говорят“:

> Ами ако можеха да говорят, всеки щеше да ги разбира и нито Йордан Йовков щеше да има какво да говори, нито ние за него. То и камъните дори говорят, ама за който им разбира. Една книга, която не мога, не смея даже да похваля, тя е над всяка похвала. С нея би се гордяла и литература като руската, и то в епохата на най-големия си разцвет. Нещо като незабравимите *записки* на ловеца на Ив. Тургенева.
>
> Слава, чест и поклонение, драги Йордан Йовков!

Кратки отзиви за сборника пишат също Др. Чобанов (Чобанов/Chobanov 1937), Ст. Божков (Божков/Bozhkov 1937), но особен интерес представляват рецензиите на Георги Константинов, Георги Цанев и Жана Николова. Георги Константинов (Константинов/Konstantinov 1937: 128–129) се спира най-напред върху склонността на Йовков да създава „циклово творчество“:

> Йовковите циклови разкази… са указания за една вродена отлика на Йовковия дух: да поглъща света в цялостни, богато отсенени картини, дето отделният случай е само малка брънка.

Рецензентът се пита дали това са цикли разкази, или е „някакъв роман, някаква голяма повест, майсторски разкъсана на малки нувели“. В сравнение с Елин-Пелиновия сборник

„Под манастирската лоза“, където разказите са условно обединени, Йовковите сборници демонстрират много по-тясна връзка между отделните творби. Спирайки се конкретно върху „Ако можеха да говорят“, Константинов прави сравнение със „Старият вол“ на Елин Пелин, с Каралийчевите разкази и стига до извода, че Йовков „не пише, за да трогва“, а рисува животните „някак сами за себе си, с тяхната „своя“ природа“. В това отношение белетристът е много близък до „великолепния труд“ на Андре Демезон „Книга за дивите животни“[10], като при нашия писател има и „чисто българска сърдечност при разкриване на животинската душа“. Константинов обръща внимание върху сдържания хумор в сборника, върху очарованието на женските образи (Василена, Галунка), върху отношението на автора към народа – Йовков обича обикновения човек, защото той е дете на природата, „естествено мъдър и примирен с живота“.

Георги Цанев (Цанев/Tsanev 1937: 379–381) също рецензира сборника скоро след излизането му. Той е впечатлен от новата книга на Йовков, която според него няма предходници в нашата литература, тъй като е оригинална, „изцяло нова по съдържание и дух“. Писателят умело е проникнал във вътрешния свят на животните не със „студения разум на някакъв естествоизследвач“, а с „вещия, топъл поглед на художник, който разбира преди всичко със сърцето си преживяванията на тези, които не могат да говорят. Йовков обича своите безсловесни герои, както обича хората“. Неслучайно домашните животни в тази книга имат свои имена и за тях се мисли с особена сърдечност: „Хора и животни са сплетени в един общ живот, те са равнозначни герои в една обща жизнена драма“. Взаимоотношенията между персонажите са поставени „на оная примирително-идеалистична основа, върху която Йовков изобразява своите герои“. Георги Цанев подобно на Георги Константинов коментира жанра на книгата. Той е още по-категоричен, определяйки я по-скоро като роман:

> Но това, с което тия му разкази правят цялостно впечатление – е тяхното подреждане в особената връзка помежду им: „Ако можеха да говорят“ е в същност един роман. От началото до края е прокарана една обща линия, около която са подредени всички събития, всички разкази. Отделните работи са свързани и по място на действие, и с общи герои, пък и с един общ мотив.

Заключението на рецензента е, че

> „Ако можеха да говорят“ оставя неотразимо впечатление и изгражда цялостния и завършен образ на един рядък художник анималист.

След смъртта на Йордан Йовков на 15 октомври 1937 г. в множеството обзори на творчеството му се коментира, разбира се, и последният му сборник с разкази „Ако можеха да говорят“. Специален текст на книгата посвещава проф. Петър Петков (Петков/Petkov 1937: 2–3) в броя на в. „Литературен глас“ от 27 октомври в памет на писателя. И ученият биолог определя Йовков като „едничкия“ български писател, проникнал дълбоко в битието и душата на нашия народ. Според него в сборника е разкрита „почти безмерната обич на селянина към домашния добитък“. Проф. Петков също отбелязва неразривната връзка между живота на селянина и на добитъка в „Ако можеха да говорят“. С нескрито възхищение ученият откроява таланта на Йовков да види животните с други очи, да проникне в тяхната същност.

Особено проникновена е статията за сборника на младата тогава учителка Жана Николова (Николова/Nikolova 1937: 553–556). Това не е случайно. От спомените (Гълъбов/Galabov 2001: 281–283) на бъдещия ѝ съпруг проф. Константин Гълъбов узнаваме, че Йовков е силно впечатлен от нейните рецензии за романа „Чифликът край границата“

[10] Издадена в България през 1931 г.

и за сборника „Женско сърце“. Затова подарява с автограф на Жана Николова сборника „Ако можеха да говорят“.

> Но за жалост – пише Гълъбов – не доживя да прочете и третата критика на жена ми, която е по-възторжена и от първите две. Тази критика накара Деспина Йовкова, съпругата на писателя, да се запознае с Жана и да стане нейна близка приятелка…

Възторжената критика е озаглавена твърде афористично: „Последно откровение“. Рецензията излиза в книжката (9–10, 1937 г.) на сп. „Българска мисъл“ в памет на Йордан Йовков, в която са публикувани и текстове на Никола Атанасов, Константин Гълъбов, Еманоил Попдимитров, Михаил Арнаудов, Борис Йоцов, Ганчо Пашев, Михаил Димитров, Цветан Минков, Стефан Попвасилев, Лилия Стоичкова и Р. Р. (вероятно Руси Русев) (Богданов/Bogdanov 1978: 438). Да припомним, че в това издание е отпечатан и един от разказите в „Ако можеха да говорят“ – „Скитник“. Още в началото на текста си Жана Николова определя Йордан Йовков като избраник, който се е извисил до такава нравствена чистота и човечност, че неотменно трябва да се върне „в лоното на нищото“: „Избраниците, чрез чиито уста струи словото на божествената промисъл, са обречени на ранна смърт“. Прогледнал в тайните на живота, писателят стои пред прага на отвъдното: „Сякаш откровението се извършва само след един свет оброк: да се върнеш там, отгдето си дошел…“. Разказите от сборника изпълват рецензентката с някакво усещане за „сбъдновение“ в живота на Йовков. Според нея:

> „В „Ако можеха да говорят“ Йовков прояви отново старото си майсторство на рисувач, но не в изразителност на рисунъка се крие значителността на тия разкази, а в онази душевна свръхдействителност, която авторът изобразява. В най-висока степен тя е застъпена чрез чичо Митуш, който става тълкувател на етичната близост между домашните животни и човека.

Това твърдение е основание Жана Николова да разгледа особено детайлно образа на чичо Митуш, след което да се спре върху образите на животните в книгата. В техния живот са разкрити белези, близки до особеностите на човека. Поради това често границата между животно и човек според нея се заличава. Анализирана е и връзката между отделните разкази в сборника – те са поставени в обща рамка, обединени както от „вътрешно съдържание“, така и поради участието на едни и същи лица. Критичката отбелязва, че „вътрешната обстановка“ напомня на романа „Чифликът край границата“ – и тук действието се извършва в чифлик, близо до границата. Животът в този чифлик е даден като „цялостно изображение“: опознаваме човека в отношението му към добитъка и в неговия всекидневен труд. Колкото той е по-близо до животните, толкова е по-чист и човечен. Колкото е по-отдалечен, толкова е загубил нравствената опора в живота си. Писателят рисува селяните в „техния всекидневен живот, но образите, които излизат изпод неговото перо, са преизпълнени със светли багри и човечност, защото в непринуденото всекидневно общуване с домашните животни и птици селянинът разкрива една по-висока нравственост, една съкровена близост до природата и Бога“.

Както забелязахме, в рецензиите се появяват няколко коментара относно жанра на „Ако можеха да говорят“. Георги Константинов и Георги Цанев определят книгата по-скоро като роман, отколкото като сборник с разкази. Подобна теза развива още по-аргументирано поетът Атанас Далчев в своите „Фрагменти“ (Далчев/Dalchev 2004: 25–26):

> Йордан Йовков не искаше да остави само име на разказвач, амбицията през целия му живот беше да напише роман; но всичките му усилия в тази област завършваха безуспешно. Въпреки десетината силни описателни страници „Чифликът край границата“ е един несполучлив сантиментален роман с изкуствена героиня и безинтересна фабула. Още по-несполучлив е „Гороломов“. Но току преди смъртта

си Йовков издаде „Ако можеха да говорят“ и ето този сборник разкази, мисля аз, е неговият истински роман, който той напразно се беше мъчил да даде по-рано. Те съдържат една галерия от плътно изписани образи на хора и животни, най-богатата в творчеството на Йовков, и представят поради еднаквостта на героите и мястото на действието едно единство, много по-голямо от това на романите му, тъй че отделните разкази се четат като глави на една книга; не им липсва най-сетне и една интрига (любовта на Захария, стопанина на чифлика, към Василена), която минава през целия сборник. Ако приживе кажеха това на Йовков, той едва ли би се съгласил. Но това не изменя същността на работата: в изкуството важат не намеренията на авторите, а постиженията им.

Въпросите на жанра вълнуват и големия български литературовед Светлозар Игов. За него безспорен връх в Йовковото творчество е именно сборникът „Ако можеха да говорят“:

> „Тук разказвачът напълно е изчезнал, животът като че сам се разказва, постигнат е така мечтаният и като че непостижим днес епически идеал, когато „предметите се формират със съответна на тях мяра“. И въпреки това именно в тази книга, където като разказвач Йовков се е скрил най-дълбоко, неговата индивидуална философия е изразена и най-пълно, и най-ярко, защото е най-*въплътена*“ (Игов/Igov 1990: 397).
>
> „Ако можеха да говорят“ заема особено място в Йовковото художествено дело не само като негова въплътена философия, но и като „израз на един конструктивен принцип на движение към романа чрез циклизация, което според Шкловски е един от пътищата за възникване на романа още в Античността“ (Игов/Igov 1990: 398).

Според Светлозар Игов Йордан Йовков е една от „възловите фигури“ в историята не само на българския разказ, но и на българския роман.

В този кратък текст не си поставяме за цел да направим пълен обзор на статиите върху „Ако можеха да говорят“. Разглеждаме само първите рецензии, излезли скоро след издаването на книгата, както и няколко важни текста, първи коментиращи жанра на сборника. Разбира се, през тези 90 години след създаването на „Ако можеха да говорят“ литературоведите посвещават свои изследвания на книгата, макар тя да не е толкова интерпретирана като сборниците „Старопланински легенди“ и „Вечери в Антимовския хан“. Повечето от тях разглеждат разказите като анималистични, често сравнявайки ги с творби на български и чужди автори. Ще отбележим само едно цялостно изследване върху сборника – книгата „Наративни модели в цикъла „Ако можеха да говорят“ от Йордан Йовков“ от Албена Баева (Баева/Baeva 2002).

Интересен е въпросът и за преводите на сборника на чужди езици. Оказва се, че още в началото на творческия път (1918 г.) на Йордан Йовков произведенията му започват да се превеждат. Този процес особено се активизира след смъртта на писателя. Отделни творби и книги се радват на по-голям интерес. Например най-превеждани са разказите от „Старопланински легенди“ и „Вечери в Антимовския хан“. От сборника „Песента на колелетата“ особено превеждан е едноименният разказ. Някои текстове от „Женско сърце“ също се радват на особен интерес. Като че ли най-малко са преводите от „Ако можеха да говорят“ и двата тома с военни разкази на белетриста. Успяхме да установим само три самостоятелни превода на целия сборник „Ако можеха да говорят“. Най-напред на сърбохърватски език през 1949 г., а след това на словенски – през 1951, и на руски – през 1990 г. Първият преводач на книгата – на сърбохърватски, е Иво Връбанич

(Ivo Vrbanić). Тя излиза в Загреб в тираж 5 000 броя, като изданието е придружено и с биографична бележка за българския писател (Jovkov 1949).

Сърбохърватският превод

На словенски език преводът и предговорът са на Тоне Потокар (Tone Potokar). Сборникът излиза през 1951 г. в Любляна в тираж 3 000 броя (Jovkov 1951). А през 1990 г. като част от Библиотека „България“ издателство „София прес“ издава „Ако можеха да говорят“ (Йовков/Yovkov 1990) на руски език в превод на Наталия Нанкинова, художник – Текла Алексиева.

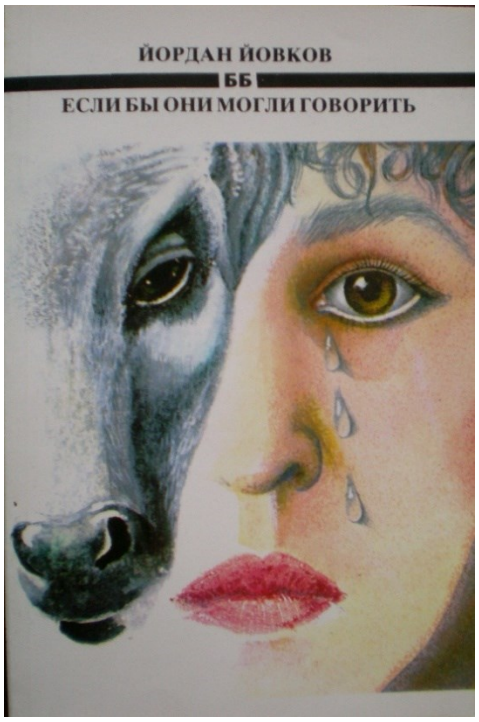

Преводът на руски език

Такава накратко е творческата история на „Ако можеха да говорят“. 90 години книгата, която според някои изследователи е сборник с разкази, а според други – дори роман, е част от българската литературна класика. Тя е доказателство за непрестанното усъвършенстване на езика и стила на Йордан Йовков, на художественото му майсторство; за все по-доброто усвояване на „занаята на белетриста“.

ЛИТЕРАТУРА

Бадев 1937: *Бадев, Й*. Животните на Йордан Йовков в последната му книга „Ако можеха да говорят“ (Изд. „Хемус“ стр. 224). – Зора, № 5 256, 3 ян. 1937, 8 (Badev 1937: *Badev, Y*. Y. Yovkov's Animals in His Last Book “If They Could Talk”. – Zora, № 5 256, 3 Jan. 1937, 8).

Баева 2002: *Баева, А*. Наративни модели в цикъла „Ако можеха да говорят“ от Йордан Йовков. Шумен: Снежанка Петкова – АР. ISBN 954-9775-07-0 (Baeva 2002: *Baeva, A*. Narrative models in the cycle “If they could talk” by Yordan Yovkov. Shumen: Snezhanka Petkova – AR. ISBN 954-9775-07-0).

Богданов 1978: *Богданов, Ив*. Речник на българските псевдоними. София: Наука и изкуство (Bogdanov 1978: *Bogdanov, Iv*. Dictionary of Bulgarian Pseudonyms. Sofia: Science and Art).

Божков 1937: *Божков, Ст.* „Ако можеха да говорят“. – ВЖ, XVI, № 682, 3 март 1937 (Bozhkov 1937: *Bozhkov, St.* “If they could talk”. – VZH, XVI, № 682, March 3, 1937).

Гълъбов 2001: *Гълъбов, К.* Спомени за български писатели. Варна: Компас. ISBN 954-701-139-1 (Galabov 2001: *Galabov, K.* Memories of Bulgarian Writers. Varna: Compass. ISBN 954-701-139-1).

Далчев 2004: *Далчев, Ат*. Фрагменти. Мисли и впечатления. Том 2. София: Захарий Стоянов, УИ „Св. Кл. Охридски“. ISBN 954-739-521-1 (Dalchev 2004: *Dalchev, At*. Fragments. Thoughts and Impressions. Volume 2. Sofia: Zahariy Stoyanov, University Library “St. Cl. Ohridski”. ISBN 954-739-521-1).

Игов 1990: *Игов, Св*. История на българската литература 1878 – 1944. София: БАН (Igov 1990: *Igov, Sv*. History of Bulgarian Literature 1878 – 1944. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences).

Йовков 1990: *Йовков, Й*. Если бы они могли говорить. София: София пресс (Yovkov 1990: *Yovkov, Y*. “If they could talk”. Sofia: Sofia Press).

Билярски 2008: Йордан Йовков. Живот и дело. Из документалното наследство. Съст. Цочо Билярски, Василена Билярска. София: Синева. ISBN 978-954-9983-68-5 (Bilyarski 2008: Yordan Yovkov. Life and Work. From the Documentary Heritage. Compiled by Tsocho Bilyarski, Vasilena Bilyarska. Sofia: Sineva. ISBN 978-954-9983-68-5).

Казанджиев 1980: *Казанджиев, Сп*. Срещи и разговори с Йордан Йовков. София: Български писател (Kazandzhiev 1980: Kazandzhiev, *Sp*. Meetings and conversations with Yordan Yovkov. Sofia: Bulgarian writer).

Константинов 1937: *Константинов, Г*. „Ако можеха да говорят“. – Златорог, XVIII, № 3, с. 128-129 (Konstantinov 1937: *Konstantinov, G*. “If they could talk”. – Zlatorog, XVIII, № 3, pp. 128-129).

Коралов 1935: *Коралов, Е*. „Ако можеха да говорят“. – Просвета, II, № 7, с. 969-972 (Koralov 1935: *Koralov, E*. “If they could talk”. – Prosveta, II, № 7, pp. 969-972).

Минев 1947: *Минев, Д*. Йордан Йовков. Документи и свидетелства за живота и творчеството му. Варна: БАН (Minev 1947: *Minev, D*. Yordan Yovkov. Documents and testimonies about his life and work. Varna: Bulgarian Academy of Sciences).

Минев 1969: *Минев, Д*. Йордан Йовков. Спомени и документи. Варна: Държавно издателство (Minev 1969: *Minev, D.* Yordan Yovkov. Memories and documents. Varna: State Publishing House).

Николова 1937: *Николова, Ж.* Предсмъртно откровение. „Ако можеха да говорят“ от Й. Йовков. – БМ, XII, № 9-10, с. 553-556 (Nikolova 1937: *Nikolova, Zh*. Deathly revelation. “If they could talk” by Y. Yovkov. – BM, XII, № 9-10, pp. 553-556).

Петков 1937: *Петков, П.* „Ако можеха да говорят“. – ЛГ. Специален брой в 8 страници. В памет на Йордан Йовков, X, № 365, 27 окт. 1937, с. 2-3 (Petkov 1937: *Petkov, P*. “If they could talk”. – LG. Special issue in 8 pages. In memory of Yordan Yovkov, X, № 365, 27 Oct. 1937, pp. 2-3).

Росен 1937: *Росен, П*. Сурва, сурва година (из литературните селения). – Слово, XV, № 4361, 14 ян. 1937 (Rosen 1937: *Rosen, P*. A harsh, harsh year (from literary villages). – Slovo, XV, № 4361, 14 Jan. 1937).

Цанев 1937: *Цанев, Г*. „Ако можеха да говорят“. – УП, XXXVI, № 3, с. 379-381 (Tsanev 1937: *Tsanev, G*. “If they could talk”. – UP, XXXVI, № 3, pp. 379-381).

Чобанов 1937: *Чобанов, Др*. „Ако можеха да говорят“ (Разкази от Йордан Йовков). – Подем, II, № 12, 1 февр. 1937 (Chobanov 1937: *Chobanov, Dr.* “If they could talk” (Short stories by Yordan Yovkov). – Podem, II, № 12, 1 Feb. 1937).

Jovkov 1949: *Jovkov, J.* Kad bi mogle govoriti. Zagreb: Matica hrvatska.

Jovkov 1951: *Jovkov, J.* Ko bi mogle govoriti. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.